

SZIHALMI Csilla

Élet és tudomány

(Szomory Dezső: A tudósok)

A Múlt és Jövő Kiadó a Szomory Dezső-életműkiadás egyes darabjai révén sokat tett a kötetben eddig meg nem jelent szövegek összegyűjtését és közreadását illetően. Ebben a sorozatban a legjelentősebb felfedezésüknek tekinthetjük a legutóbb (2016-ban) két részben megjelent *A tudósok* című regényt, amelyet jóllehet még mindig csupán töredékként, mégis az eddig ismertekhez képest legteljesebb formájában kap kézhez az olvasó. Kicsit túlzó a sorozatszerkesztő Kőbányai János *Utószó*ban tett megjegyzése: „a most Atlantisz-létből felbukkant magyar nagyregény”. Ugyanis 1894-ben az *Élet* című folyóirat hasábjain a mű tizennégy fejezetéből nyolc megjelent, tehát végső soron nem a semmiből tűnt elő. Kétségtől elzárva kérdés, mi lehetett az oka, hogy az Athenaeum Kiadónak szánt regény végül mégsem látott napvilágot, sőt kétötöd része mindezidáig lappangott. A tizedik fejezetet még a most sajtó alá rendező Zsoldos Sándor és a munkába bekapcsolódó Arany Zsuzsanna sem találta meg, az utóbb előkerült részek pedig nem voltak letisztázva – egyes szavak, mondatok hiányoznak vagy olvashatatlanok, minden bizonnyal ezeken az író még dolgozott volna, ahogyan a folyóiratban megjelent részeket is tovább igazgatta.

Kérdés tehát, hogy az ilyenképp, mintegy százhusz év késéssel, töredékként megjelent mű hogyan járulhat hozzá mégis a kanonizáció utólagos revíziójához. Aligha hihetjük, hogy Szomory a most megjelent formában teljes műként tekintene a szövegre, ugyanakkor a felbukkant fejezetek ismeretének fényében mindenképp érdemes újragondolni a regény megítélését. Annak ellenére, hogy ez talán a szerzőről alkotott összképen arányaiban keveset módosíthat. Az viszont tény, hogy az eddigi elemzők kénytelenek voltak egészként kezelni az első nyolc fejezetet – amelyből természetesen leszűrhető sok minden a szöveg stílárius sajátosságairól –, azonban eszmeiségéhez, teljesebb értékeléséhez közelebb vezetnek az utolsó részekben olvasható fordulatok, amelyek immár maradéktalan ívét rajzolják meg a szereplők életének.

A könyv alcíme: *Regény a modern magyar társadalom életéből*; elemzői a tervezett kötethez tartozó cikluscímre is felhívják a figyelmet: *Az éhező emberiség*. Szomory monográfiája, Réz Pál kulcsregényként tekint a műre, és Kőbányai János is hajlik rá, hogy a kor társadalmi valóságának láttelejét nyerjük ki a szövegből. Az viszont tudható, hogy a szerző tiltakozott a kulcsregényként való olvasat ellen, művének ötletét pedig Alphonse Daudet *A halhatatlan* című 1888-as művéből kölcsönözte, amely egy, a Francia Akadémiát lejárató pamflet. Az azonban kétséges számomra, hogy a mű apropója akár a Magyar Tudományos Akadémia elleni indulat, akár – az alcímnek megfelelően – a modern magyar társadalom ábrázolásának szándéka lenne. Legalábbis nem annak szociográfiai értelmében, sokkal inkább bizonyos eszmei áramlatok lenyomataként olvashatjuk a regényt.

Persze társadalomrajzként sem utolsó, hiszen figuráinak jelentős része az akkor kialakuló értelmiség köréből kerül ki, középpontban az Akadémia elnöke, Ádám Ferenc és családja áll. Az Akadémia fellegvára felől szemléljük a rakparton dolgozó napszámosokat, a kereskedő polgárokat, és a Bécsből időnként ide látogató arisztokrácia képviselőit. A mai olvasó számára talán az teszi leginkább ismerőssé a helyzetet, ahogyan a pályakezdő tudósok, újságírók kuncsorognak a szellemi élet középpontjának folyosóin az előrejutás reményében. Csakhogy a megszerzett tudással való pénzkeresés és érvényesülés nem annyira a tehetségen alapul, mintsem egyéni kapcsolatok, egymást keresztező személyes érdekek függvénye.

Nem szeretném eldönteni a kérdést, hogy mennyire ajánlatos a kiadóval egyetértésben az életmű csúcsteljesítményének tekinteni *A tudósokat*. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy Szomory remekül fonja össze a sok szereplőt érintő szálakat, szövevényesen járja át egymást az alapvetően kétféle mozgatórugóra visszavezethető cselekvési modell: az egyik, amelyik a tudomány magaslata felé húz, a másik, amelyik az élet primer, anyagi igényeinek kielégítésére, egyfajta jólét elérésére fókuszál. Azonban a két önmagában korántsem ellentétes, egyaránt pozitív cél háttérben kevésbé magasztos ösztönző erők munkálnak. A tudományos (és írói) pályát a szereplők szinte kivétel nélkül nem „a szellem napvilága ragyogásának” tekintik, hanem sokkal inkább a becsvágy, a személyes siker elérése hajtja őket. A másik oldalon pedig vagy a sikertelenségből következő éhség, hiányérzet leküzdésének, vagy a tisztának aligha nevezhető szerelmi szenvedély kiélésének vágya áll. Alapvetően ezek az erők csapnak össze az ábrázolt karakterekben, de akármelyik pólust tekintsék is elsődlegesnek, az érte folytatott küzdelmüket csalások sorozata árnyékolja be. S ezért a regény nem elsősorban az Akadémia életét állítja pellengérré, hanem azt a fajta modern társadalmat, amelyben a személyes érdekvérvényesítés áll a középpontban, és ennek túlhajszolásából következően bizonyos, a században korábban éltetett eszmék csődöt mondanak.

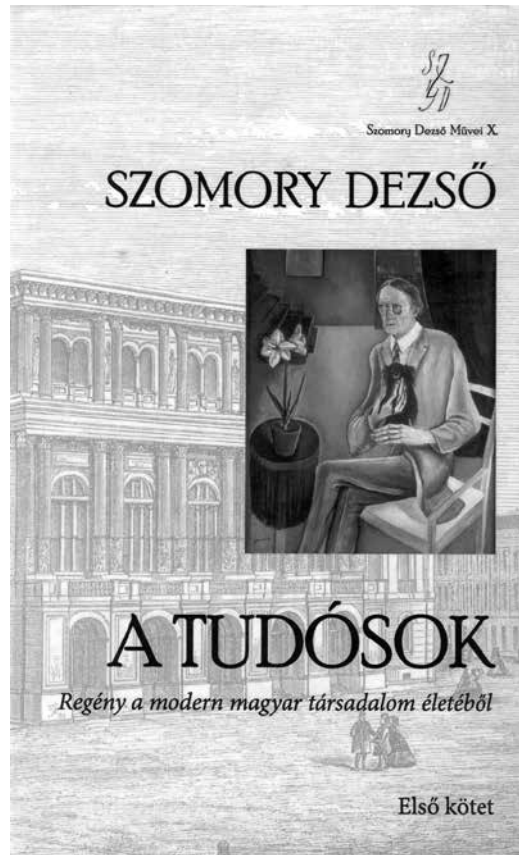
Ha megpróbáljuk összefoglalni a cselekményt, viszonylag egyszerű képet kapunk. A középpontban áll a már említett akadémiai elnök, a feddhetetlen filozófus, Ádám Ferenc, aki balszerencséjére színésznőt vett feleségül, Nánássy Laurát, ő azonban folyton szeretőket tart. Lányuk, Hámletá a tudományos közegeből származó ismereteinek rendszertelenségétől és anyja erotikus vágyainak örökségétől egyaránt szenved, életét azonban inkább az utóbbi megnevesített változatának, az alapvetően mégiscsak öntudatlan ösztönökből fakadó, ám hűséges szerelemnek szentelné, miközben folyamatosan örlődik szerelmi vágy és halálvágy között. A fő konfliktus abból adódik, hogy a magát Ádám Ferenc filozófiájának értelmében lemondónak tettető, valójában nagyravágyó, igen tehetséges újságíró, Pékmester Endre beférkőzik az Akadémia épületében lakó családhoz. Laura szeretője és az elnök jobbkeze, a Tudományos Közlemények korrektora lesz, miközben látszólagos visszavonulását hirdető cikke, és az ezt követően begyakorolt visszafogott viselkedése miatt Hámletá beleszeret. Pékmester végül felhagy viszonyával, és a lányt feleségül veszi, de túlfűtött, szenvedélyes viszonyuk aligha lehet békés családi élet alapja, főként mivel Hámletá érzelmei hazugságra épülnek. Ádám Ferenc, akit Szomory rendszerint „apostolembernek” nevez, a regény lapjain végig a közelgő halállal harcolva írja élete fő művét – amelyet végül nem tesz közzé –, és mindenből és mindenkiből kiábrándultan hal meg egy privát elmeotthonban.

Az *Életben* megjelent nyolc fejezetben azonban még csak Ádám Ferenc lelki összeomlásáig jutunk el, amely felesége és Pékmester lelepleződésének következménye. Az ő halála után azonban még számos fordulat megy végbe, elsősorban a tudományos közegeben. Pékmester sajátjaként adja ki az apostolember feltört fiókjából ellopott kéziratot, és ezzel szerez magának népszerűséget, majd egy teátrális nagyjelentben az akadémikusok jelentős részét plagizálás miatt kiutasítja az Akadémiából, mint olyanokat, akik méltatlanok Ádám

Ferenc szelleméhez. Ennyiben áll tehát a Hámletá név rejtélye röviden: a feleség szeretője végez az apával, és a szerepre méltatlanul annak helyébe ül. Hámletá azonban nem áll bosszút az apjáért, őt magát érte megcsalás, hiszen az a Pékmester, akit megszeretett, nem azonos azzal, aki valójában a férje. Az allegória tehát nem teljes, a lány öngyilkos lesz, és a férjként kudarcot vallott intrikus nem képes kiállni a beszédére váró tömeg elé – azonban a mű utolsó néhány sora szintén hiányzik. A lány neve azért is érdekes – ahogy arra Mórocz Gábor is kitért tanulmányában (Mórocz Gábor: *Antiintellektualista eszmei tendenciák Szomory A tudósok című regényében = Tiszatáj, 2014/11*) –, hiszen vezetékeve „Ádám”, s Hámletá zavarodottságának egyik oka éppen a tudás, pontosabban a rendszertelenül, s így inkább kártékonyan összegyűjtött tudás. De talán az sem a véletlen műve, hogy az Akadémia első emberét így hívják. A keresztneve pedig Ferenc: akár Assisi Szent Ferencet is eszünkbe juttathatja, legalábbis amennyiben Szomory szent emberként, a saját közösségében is különleges, elhű emberként írja le, aki örömről lemondó életfilozófiájával vált elismertté.

Azokban ez az asszociáció is csak óvatosan alkalmazható, hiszen az elnök többnyire mint „bibliai király” vagy „fenséges apostol” jelenik meg.

A főszereplők mellett még számos alak árnyalja a képet az élet és tudomány közt folyó vívódások lehetséges módjainak színrevitelével. Ott van például a karikatúraszerűen mindig éhes Lahór Jenő, aki sikertelen próbálkozásait követően inkább beáll napszámosnak. Laura volt szeretője, Loránth Lajos író, aki a kényelmes életet választja egy idős és gazdag nő oldalán. És a könyvkiadó, Vogelthaler, aki bár a tudományok nagy pártfogója, a „trónörökös” reményében összeáll a szomszédos kalapszalonnal tulajdonosnőjével. Csakhogy ez sem a boldog szerelem története, hanem titkos vágyak ütköztetése, és kettőjük közül csak a nő álmai teljesülnek: a könyvkereskedés árából egy új kalapszalonnal a Váci utcában. Hiába tehát a szellemi központ megléte, hiányzik belőle az igazán tenni tudó erő, az éhségen győz a kényelem, a könyvek, a szellemi javak felett pedig a fejfedők. De hozzátesszem: lesz új, modern könyvkereskedés a régi helyén, a tudósok lejáratása és a könyvkiadó megszűnése inkább egy új korszak beköszöntét, új szellemi áramlatok eljövételét jelzi. Szomory humorosan az új könyvkiadó egyik társtulajdonosának a saját születési nevét kölcsönzi (Weisz Mór), a képzeletbeli polcokra pedig saját novelláskötetét és Daudet műveit is kiteszi. Noha a mellékszereplők neve általában kevésbé beszédes, mint a főszereplőké, nagy segítséget nyújt az alakok emlékeztetésében a nevekhez társuló állandó, mondhatni eposzi jelzők használata. Burján Fülöp

felbukkanásakor például a szerző ritkán mulasztja el megemlíteni a kék szemeket, „amelyek színét, mintha a felesége szeméből lopta volna”. Az ilyen ismétlődések egyrészt archaizáló, másrészt lírai hatást keltenek.

A történet abszurditása miatt, ahogy már írtam, nem annyira modern társadalmi tükör funkciójában tartom erősnek a regényt, hanem azért, ahogyan a századvég lenyomatának tekinthető eszmei tartalmak behálózzák a cselekményt. Azáltal, hogy ezek a kvázi ellentétpárok működésbe lépnek: például a tudással szemben felértékelődik a pusztá élet, a dolgos élet; az élet és a halálvágy ütközik egymással; illetve felszínre törnek a nyers szexuális ösztönök, amelyeket kissé pszichologizálva, amellet naturalizmusba hajlón ábrázol Szomory. És mindezt sajátos írói stílusában teszi, messzemenően részletező leírást nyújtva a mindentudó narrátor tekintetén keresztül a Duna-parti belvárosról, amelyet párizsi évei alatt csak emlékeiből idézhet fel. Szokatlan, durvának ható képei, hasonlatai által, amelyekben kissé a francia szimbolista költők hatása is érződik. Vissza-visszatér egy-egy állandó szókapcsolat, amely egyszersmind líraivá teszi a szöveget, máskor pedig színpadra illő, eltúlzott érzelmi töltetű jeleneteket olvashatunk. Ugyancsak nem maradunk finom irónia és humoros, gúnyos megjegyzések nélkül, szimbólumként is érthető, előreutaló megjegyzéseket is találni, amelyek mind izgalmas nyelvi élménnyé teszik az egyébként – még ha visszszámolok százhusz évet, akkor is – nehézkes nyelvezetűnek tetsző, sok idegen kifejezéssel operáló szöveget.

(Szomory Dezső: A tudósok. Regény a modern magyar társadalom életéből, I–II. Sajtó alá rendezte: Zsoldos Sándor. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2016. 428+408 o. ISBN I. kötet: 978-963-9512-66-5, II. kötet: 978-615-5480-26-3. Szomory Dezső Művei X. Próza)